

YERLİ VE MİLLİ SİYASET

ALİ ASLAN*

GİRİŞ

Türkiye’de demokratikleşme tartışmasına post politik paradigma damgasını vurmaktadır. Bu paradigma çerçevesinde bir rejim sorunu olan demokrasi tartışması olabildiğince politik karakterine rağmen teknik bir mesele olarak ele alınmaktadır. Ancak siyasetin doğal işleyişine yapılacak siyaset dışı müdahalelerle demokratik bir düzene ulaşılabileceği vaaz edilmektedir.¹ Post politik paradigmanın Türkiye’nin mevcut siyasi durumuna yönelik ortaya koyduğu resim ülkenin aşırı derecede siyasallaşmış olduğu ve demokrasi tesis edilmezse bu “arkaik” ve “Doğulu” durumdan kurtulmanın mümkün olmadığı şeklindedir.² Kısaca demokrasi siyaset sonrası bir olgu olarak kodlanmakta ve siyasal olanın karşısına konumlandırılarak tanımlanmaktadır.

Post politik paradigmanın öngördüğü demokratik düzen en nihayetinde evrensel bir uzlaşma ortamının yakalandığı ve toplumsal çatışmanın nihayete ermesiyle siyasetin son bulduğu ütopyik bir siyasal düzene tekabül etmektedir.³ Bunun için gerekli olan şartlar şu şekildedir: İlk olarak kolektif olanın temel alındığı bir toplumsal yapıdan birey temelli bir toplum yapısına geçilmesidir. İkinci olarak

¹ Buradaki temel çelişki reel politığe yaslanan “Güç ancak başka bir güç tarafından durdurulur” bakış açısı ile idealizme yaslanan “Güç mücadelesinden arındırılmış bir toplumsal hayat mümkün” görüşü arasındadır. İkinci bakışı benimseyen post politik paradigma siyasete siyaset dışı müdahaleler başlığında özellikle “demokratik zihniyet” ve “hukukun üstünlüğü” gibi olguları ön plana çıkarmaktadır. Bkz. Etyen Mahçupyan, “Demokratik Zihniyeti Ararken”, *Karar*, 27 Ağustos 2017; Taha Akyol, “Hukuk mu, Demokrasi mi?”, *Hürriyet*, 29 Kasım 2016.

² Ali Bayramoğlu, “Bu Topraklarda Demokrasi Bir Hayal mi?”, *Karar*, 11 Ağustos 2017.

³ Bu siyasi pozisyon için bkz. James Bohman ve William Rehg, *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, (MIT Press, Cambridge, M. A.: 1997).

* SETA Araştırmacısı, İbn Haldun Üniversitesi

duygu ve tutkuların rol oynadığı bir siyasi toplumsal yaşamın terk edilip yerine rasyonalitenin baskın olduğu bir toplumsal işleyişin tesis edilmesidir.⁴ Üçüncüsü ise kritik meselelere dair esaslı kararların alınması yerine nasıl bir karar alınacağına müzakere edilmeye bırakıldığı ucu açık “ebedi bir konuşma” durumunun merkezde olduğu bir siyasi düzenin kurulmasıdır.⁵ Bunlara ülke yönetiminde siyasetçilerin yerini uzman ve teknokratların yer alması da eklenebilir.⁶ Özetle aralarında uzlaşının imkansız olduğu ve insan topluluklarını etrafında toplayabilme kapasitesine sahip ideolojilerin yerine atomize bireylerden müteşekkil bir toplumda “aydınlanmış çıkarlar”ın birbiriyle yarıştığı bir toplumsal düzen tasavvur edilmektedir. Moda tabirle ifade edecek olursak dava siyasetinin yerini çıkar siyasetine bırakmasıdır.

Öyleyse şu tespiti yapabiliriz: Post politik demokrasi insanın toplumsal yaşamına daha çok ekonomi ve moralite gibi apolitik ilişkilerin ağır bastığı bir düzeni ifade etmektedir. Bu düzen, toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle kolektif duygusal bağ kurmaktan uzak olduğu ve ilişkilerin araçsal bir hal sergilediği sivil toplum momentine denk düşmektedir. Sivil toplum momentini aşan ya da gölgeleyecek herhangi bir siyasi kolektif yapı –mesela egemen devlet–demokratik düzene tehdit olarak algılanmaktadır.⁷ Toplumsal hayat siyasetin geri çekilip insan yaşamının ölüm korkusundan arındırıldığı, fırsatların birbiri ardına kovalanıp herhangi birine ya da bir yere bağlanmanın söz konusu olmadığı bir burjuva fantezisi olarak karşımızda durmaktadır.⁸

⁴ Chantal Mouffe, *On the Political*, (Verso, Londra: 2005).

⁵ Carl Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, (MIT Press, Massachusettes, M. A.: 1985).

⁶ Slavoj Žižek, “Carl Schmitt in the Age of Post-Politics”, *The Challenge of Carl Schmitt*, ed. Chantal Mouffe, (Verso, Londra: 1999), s. 18-37.

⁷ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Elements of the Philosophy of Right*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1991).

⁸ Carl Schmitt, *Political Romanticism*, (MIT Press, Massachusettes, M. A.: 1986).

Bu toplumsal fantezinin hesaba katmadığı husus ise siyasal olanın ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı ve siyasal olanın indirgenemez bir nitelik taşıdığıdır.⁹ Çünkü siyasallık sembolize edilemeyen bir varoluş düzeyine aittir. Daha da ötesi bu durumun modern dönemde sekülerleşmenin etkisiyle toplumun metafizik sabitelerinden kopması sonucu akut bir hal almış olmasıdır. Gerçekten de siyasal olan teknik düzenlemeler ve dokunuşlarla sonlandırılabilir pratik siyasi düzleme ait bir olgu olmaktan ziyade ancak belli bir süreliğine yatıştırılabilir ontolojik siyasi düzleme ait bir kavramdır. Devletin “zorunlu kötülük” olarak nitelenmesi bu durumu gözler önüne sermektedir.¹⁰ O halde şunu sormalıyız: Siyasi gerçekliği kavrama noktasında entelektüel temeli zayıf ve yetersiz post politik paradigmanın toplumsal düzene dair tartışmalar üzerinde bu denli etkili olması Türkiye’de yaşanabilir demokratik bir düzenin tesis edilmesine bir fayda sağlayabilir mi?

Bu soruyu daha da kritik hale getiren nokta ise politik yollarla demokratik bir düzene geçiş için çabalayan siyasi aktörlerin bu paradigmanın temsilcileri tarafından sürekli olarak baskılanması ve etkisizleştirilmesidir. Siyaset sonrasını idealize eden post politik paradigmaya göre hareket etmeyen siyasi aktörler gerçekleşmesi neredeyse bir toplumsal kanun haline gelmiş yapısal dönüşümü engellemeleri nedeniyle büyük tepki çekmektedir.¹¹ Çünkü bu anlatıya

⁹ Aynı fantezi durumu siyaseti ekonomiye indirgemeye çalışan ve siyasal olanı baskılayan Marksizm için de geçerlidir. Bkz. Paul Ricoeur, *History and Truth*, (Northwestern University Press, Evanston: 1965), s. 247-270.

¹⁰ Egemen devlet siyasal olanı kontrol etmekle yükümlü yegane modern kurumdur. Devletin varlık sebebi siyasal olanın yol açtığı istisna hali ve sürekli bir çatışma durumudur. Bkz. Carl Schmitt, *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, (Chicago University Press, Chicago: 1985); Bu durum aynı şekilde devletin meşruiyetini klasik liberal bir perspektiften temellendirmeye çalışan “toplum sözleşmesi” kuramı için de geçerlidir. Bkz. Thomas Hobbes, *Leviathan*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1996); John Locke, *Two Treatises of Government*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1988); Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract and Other Political Writings*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1997).

¹¹ Etyen Mahçupyan, “AK Parti Popülizme Muhtaç mı?”, *Karar*, 7 Eylül 2017; Ali Bayramoğlu, “AK Parti Popülizmin Neresinde?”, *Karar*, 8 Eylül 2017.

göre şehirleşme oranı, ekonomik kalkınma düzeyi ve eğitim seviyesinde yaşanan artışla hızla “metropolleşen” Türkiye geleneksel toplumsal ilişkilerin ve siyasetin geri çekileceği bir sürece girmiş durumdadır.¹² Böylesi sosyolojik şartlar tektipleştirici egemen devlet odaklı bir siyasi toplumsal düzen yerine çoğulcu ve iktidarın olabildiğince parçalandığı egemen devlet sonrası bir siyasi toplumsal düzeni gerektirmektedir.¹³ Ancak tüm bu yapısal dönüşümlere rağmen Türkiye’de siyasi aktörler halen devlet ve iktidar odaklı bir siyaset takip etmekte ayak diremektedir.

Lakin 1990’lı yıllara damgasını vuran küreselleşme sürecinde zirve yapan post politik paradigma günümüzde hem dünyada hem de Türkiye’de ciddi bir krizle karşı karşıyadır.¹⁴ Gerilimli Soğuk Savaş yıllarının hemen ardından gelen rahatlamamanın etkisiyle fazlaca rağbet gören bu paradigma neoliberal küreselleşme döneminin kapanması ve toplumsal çatışmaların tırmanışa geçmesiyle büyüsünü kaybetmekle karşı karşıyadır.¹⁵ Siyasal olanın mutlak olarak yatıştırılmaz karakterini bir kez daha teslim eden bu gelişmeler ışığında post politik paradigmanın Türkiye’de demokratik bir rejimin ortaya çıkışına ne ölçüde katkı sunduğunu sorgulamak gerekmektedir.¹⁶ Demokrasi siyaset sonrası bir rejim midir yoksa tamamıyla siyasi bir rejim midir? Post politik paradigmanın tıkanması ülkenin demokratikleşmesinde de bir tıkanmanın yaşandığı anlamına mı gelmektedir? Siyasi aktörlerin post politik demokrasi anlatısından

¹² “Bekir Ağırdir: ‘Kentleşmeyi Aşan, Metropolleşme Diye Bir Mesele Var’”, Medyascope.tv, 14 Eylül 2017, <http://medyascope.tv/2017/09/14/bekir-agirdir-kentlesmeyi-asan-metropollesme-diye-bir-mesele-var>, (Erişim tarihi: 8 Kasım 2017).

¹³ Mustafa Akyol, “Introducing Post-Kemalist Turkey”, *Al-Monitor*, 4 Nisan 2013.

¹⁴ Ali Aslan, “Liberal Demokrasinin Krizi”, *Star Açık Görüş*, 19 Kasım 2016.

¹⁵ Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, (Verso, Londra: 1993).

¹⁶ Post politik şartların hakim olduğu Avrupa toplumlarında bu şartlardan geriye gidiş yani ırkçılık ve din temelli ötekileştirme üzerinden hareket eden popülizmin göz ardı edilemeyecek noktaya ulaşması bu paradigma içerisinde hareket eden yazarları zorlamaktadır. Bu noktada sorun bizzat siyasi hayatın genel işleyişi ve kendisinde değil dışsal etkenlerde aranmaktadır. Bkz. Etyen Mahçupyan, “Post Modern Popülizm”, *Karar*, 1 Eylül 2017.

sapması ülkenin demokratikleşmeden ayrılması anlamına mı gelmektedir? Post politik demokrasi anlatısının ötesinde Türkiye'de demokratik rejim temelinde nasıl bir dönüşüm yaşanmaktadır?

DEMOKRASİNİN İKİ MOMENTİ

Modern demokratik siyasetin esasını iktidar konumunun boş olması durumu oluşturmaktadır.¹⁷ İktidar konumunun varlığını koruması modern öncesi toplumsal düzenle bir devamlılık arz ederken iktidar konumunun içeriğinin boşaltılması ise modern öncesi toplumsal düzenden radikal bir kopuş anlamına gelmektedir. Modern öncesi dönemde toplum kendi dışındaki bir alanda yani metafizik düzlemde evrensel bir hakikatin temsilini sunarken metafizik sabitelerin sonlandığı modern dönemde ise toplum kendi kendini temsil etmek zorunda kalması –ki bu imkansızdır– dolayısıyla bir boşluk etrafında kurulmak zorunda kalmıştır. Toplumun dışsal meşruiyet kaynağı ve bunun dünyadaki temsilcisi konumundaki egemen siyasi aktörler ortadan kalkarken¹⁸ –yani egemenlik kayıtsız şartsız “henüz kurulmamış” millete teslim edilirken– toplum kendi içerisinde bitmek tükenmek bilmez bir meşruiyet ve düzen arayışı içerisine girmiştir. Böylesi bir siyasi varoluşsal zeminde hareket eden modern demokratik toplum birbiriyle çelişkili iki moment üzerine kuruludur.

Modern demokratik toplumun iki momentini diyebileceğimiz bu eğilimlerin biri iktidar konumunun boş kalmasının sağlanmasırken diğeri boş olan iktidar konumunun belli bir içerikle doldurulmasıyla toplumsal düzenin tesis edilmesidir. Merkezkaç özelliği gösteren ilk moment mevcut toplumsal düzeni yerinden ederek

¹⁷ Claude Lefort, *Democracy and Political Theory*, (Polity Press, Cambridge: 1988).

¹⁸ Bu “babayı öldürmek” –Oedipus miti– meselesini gündeme taşımaktadır. Son dönemde özellikle Türkiye siyasetinde metafizik alana yapılan atıflardaki artış bu tartışmayı yeniden gündeme taşımaya başlamıştır. Otoriteyi canlandıran bu durum post politik paradigma temsilcilerinde bir hayal kırıklığı yaratmaktadır. “Orhan Pamuk: Türkiye Avrupa'dan Uzaklaştıkça Otoriterleşiyor”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 2017.

onun geçiciliğini ve olumsuzluğunu vurgulamakta ve iktidar konusunun boşluğunu hatırlatmaktadır. Merkezci bir özellik taşıyan ikinci moment ise toplumun belli değerler ve kimlik etrafında kurulmasının zorunluluğunun altını çizmektedir. İktidar eleştirisini kapsayan hak ve özgürlükler, çoğulculuk, farklılık, güçler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü gibi söylemler ilk momenti oluşturmaktadır. Devlet iktidarını kollamayı kapsayan toplumun birlik ve bütünlüğü, istikrar ve güvenlik, topluma karşı ödev ve sorumluluklar gibi kavramlar ise ikinci momenti teşkil etmektedir. Paradoksal bir ilişki içerisinde oldukları açık bu iki moment bir yandan birbirlerini tamamlarken diğer yandan da birbirlerini olumsuzlamaktadır.¹⁹

Bu iki momentten herhangi birine gereken önemin verilmesi demokrasi olgusunun doğasının tam olarak anlaşılmadığının göstergesidir.²⁰ Yukarıda değinildiği gibi post politik paradigma ikinci momenti tamamıyla göz ardı etme ya da daha vahimi gayri-meşru addetme eğilimindedir. Bu nedenle post politik paradigma birey ve sivil toplum alanını siyasal sistemin merkezine –yani devlet iktidarına– karşı korumayı amaç edinir. Kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere atfettiği yüksek önem bu amaca yöneliktir. Daha da ötesi siyasal sistemin merkezini oluşturan devlet iktidarının varlığını önemsizleştirmeye ve devlet iktidarının sivil toplum lehine devre dışı kalmasına çalışır. Demokratik bir rejimin inşası için toplumun bireylere parçalanarak merkezlessiz, hiyerarşisiz ve çatışmasız bir toplumsal yapının tesisine yönelir. Aksi yönde bir eğilim gösterilmesi yani ikinci momente herhangi bir geçiş gördüğünde ise buna tepkiyle karşılık verir. Ataerkillik,²¹ çoğunlukçu-

¹⁹ Bu iki paradoksal eğilimin toplum için ne denli kurucu olduğu tartışması için bkz. Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty*, (Clarendon Press, Londra: 1961).

²⁰ Bu durumun Türkiye'deki tipik bir örneği için Ahmet İnsel'in kendisinden farklı bir demokrasi anlayışını savunan merhum Ernesto Laclau'nun görüşlerini aktarmakta yaşadığı sıkıntıyı ya da daha doğru bir ifadeyle çarpıtmayı içeren köşe yazısına bakılabilir. Ahmet İnsel, "Laclau, Popülizm ve Erdoğan", *Radikal*, 20 Nisan 2014.

²¹ Etyen Mahçupyan, "Zihniyet ve Özgür Düşünce", *Karar*, 14 Temmuz 2017.

luk,²² iradecilik,²³ popülizm,²⁴ faşizm,²⁵ otoriterlik²⁶ ve kutuplaşmayı körüklemek²⁷ gibi çeşitli eleştiriler yönelir.

Açık olan husus post politik paradigmanın demokratik siyasette kolektif özne, tutkular ve kararın oynadığı kaçınılmaz ve reddedilemez rolü görmezden gelmesidir. Rasyonalist geleneğe yaslanan post politik paradigmanın pozitif bir öze ve bütünleşmiş bir yapıya sahip Kartezyen birey ve pozitivist toplumsal gerçeklik ön kabulünün bunda büyük rolü vardır.²⁸ Metafizik sabitelerden kopararak varoluşsal bir zeminden mahrum bırakılan ve merkeziz kalan birey ve toplumun bu durumu kabullenmek yerine yeni bir zemin ve merkez ihtiyacı içerisinde olacağı ve bunun arayışına gireceğini hesaba katmamaktadır.²⁹ Bu göz ardı edişin vardığı sonuç birey ve toplumun kimlik ihtiyacının sulandırılması ve küçümsenmesidir.³⁰

Oysa varoluşsal olarak bir eksiklikle malul birey ancak bir bütünü parçası olarak kendini kurabilir ve toplumsal bir varoluşa sahip olabilir.³¹ İnsanın hayatını düzenleyeceği anlamlı bir bütünlük inşa etme arayışı yani “kimliklenme” çabası siyaseti toplumsal hayatın vazgeçilmez bir gerçeği kılmaktadır.³² Bütünlük

²² Murat Belge, “Çoğulculuk ve Çoğunlukçuluk”, T24, 6 Eylül 2017, <http://t24.com.tr/yazarlar/murat-belge/cogulculuk-ve-cogunlukculuk,18001>, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2017).

²³ Şahin Alpay, “Demokrasi Sadece ‘Milli İrade’ Değildir”, *Zaman*, 22 Mart 2012.

²⁴ “Yüksel Taşkın: AK Parti Düşmansız Yapamayan Bir Kültürel Popülizm İnşa Etti”, *Diken*, 7 Kasım 2015.

²⁵ Ahmet İnel, “Yerli ve Milli Kindarlık, Faşizm”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 2017.

²⁶ “Ali Bayramoğlu: Narsistik Bir Otoriter Popülizmin Tarifi”, *Gazete Duvar*, 7 Nisan 2017.

²⁷ Bekir Ağırır, “Türkiye Bu Kutuplaşmayı Kaldıramaz”, *Aksiyon*, 7 Ekim 2013.

²⁸ Slavoj Žižek, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, (Verso, Londra: 1999).

²⁹ Oliver Marchart, *Post-Foundational Political Thought*, (Edinburgh University Press, Edinburgh: 2007).

³⁰ Rıza Türmen, “Kimlik Tartışması”, *Milliyet*, 24 Nisan 2009.

³¹ Bruce Fink, *The Lacanian Subject*, (Princeton University Press, Princeton, N. J.: 1995).

³² Yannis Stavrakakis, *Lacan and the Political*, (Verso, Londra: 1999).

arayışı bireysel düzlemi aşarak kendi dışında ve kolektif olanda somutlaştığından siyaset kaçınılmaz olarak toplumsal hayattan silinip atılamaz.³³ Siyasetin odağında ise kolektif öznelerin mücadelesi yer alır. Yani “biz” ve “onlar” arasındaki ayrışma siyasi olanı tanımlayan yegane unsurdur.³⁴ Dost-düşman ayrışmasının merkezinde olduğu tüm bu siyasi süreçlerde bireyi harekete geçiren etken ise tutkularıdır.³⁵ Çünkü ancak eksiklik hissini kamçılıdığı tutkular sayesinde birey kendi varlığını aşan kolektif bir bütünlükle bağ kurabilir ve ona dahil olabilir. Bu noktada bireysel ile kolektif bir araya gelerek özdeşleşir. Birey kolektif olana kendisini entegre ederek sosyal bir varoluş elde eder, bir özne konumuna yerleşerek toplumun bir parçası olur yani kimlik kazanır.³⁶ Böylesine varoluşsal ve ideolojik farklılaşmaların söz konusu olduğu bir ortamda gerçekleşen siyaset taraflar arasında ortak bir zemin bulma anlamında müzakereden ziyade ötekine kendi iradesini dikte eden ve böylece ötekini belirleyen karar almanın ön planda olduğu bir süreç gereksinim duyar.

Dolayısıyla demokrasi aynı zamanda bir *demos* yani kolektif bir bütünlük olarak toplum inşasını içermektedir.³⁷ Toplum inşası tepeden inme bir şekilde devletin toplumsal mühendisliği olarak değil alttan yukarıya doğru ve toplumsal farklılaşmaların kendisini var ettiği alanda gerçekleşir. Bu haliyle modern demokratik siyaset rakip toplum projelerine sahip siyasi aktörlerin toplumsal taleplerini kendilerine eklemeyerek verdikleri hegemonya mücadelesi tarafından şekillenmektedir.³⁸ Bu mücadelenin merkezinde çoğul

³³ Ernesto Laclau, *Emancipation(s)*, (Verso, Londra: 1996), s. 47-65.

³⁴ Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, (Chicago University Press, Chicago: 1996).

³⁵ Murat Şevki Çoban, “Chantal Mouffe: Siyasette Doğru Yoktur”, T24, 19 Mart 2015, <http://t24.com.tr/k24/yazi/chantal,115>, (Erişim tarihi: 8 Kasım 2017).

³⁶ Ernesto Laclau ve Lilian Zac, “Minding the Gap: The Subject of Politics”, *The Making of Political Identities*, ed. Ernesto Laclau, (Verso, Londra: 1994), s. 11-39.

³⁷ Chantal Mouffe, “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism”, *Social Research*, Cilt: 66, Sayı: 3, (1999), s. 745-758.

³⁸ Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, (Verso, Londra: 2005).

toplum projelerinin kendi tikel toplum tasavvurları sanki toplumun tamamını temsil ediyormuş imajı uyandırmaya çalışma çabaları bulunur. Gerçekten de siyasetin merkezinde toplumun metaforik olarak temsil edilmesi mücadelesi yer almaktadır.³⁹

Bu mücadelede demokrasinin hem ilk hem de ikinci momenti varlığını korumaktadır. Karşı hegemonik toplumsal güçler mevcut hegemonyayı geriletmek ve yıkmak için hegemonik toplum temsilinin sınırlılığını ve alternatifler için açık olduğunu gösterme mücadelesi verirler. Öte taraftan hegemonik toplumsal güçler ise toplumsal farklılıkları kendi kimliğine katarak olabildiğince domine etmeye ve bunun tıkandığı noktada da farklılıkları toplumun eteklerine iterek marjinalleştirmeye çalışırlar. Yani bir yanda mevcut toplumsal yapının yerinden edilmesi ve iktidar konumunun boşaltılması diğer yanda ise toplumun bir bütünlük olarak kurulumu ve iktidar konumunun belli bir içerikle doldurulması söz konusudur. Bu bakış açısından demokrasinin her iki momentini de göz önüne alabilmek ve analitik bir bütünlük içerisinde kavrayabilmek mümkündür.⁴⁰

İşin ironik tarafı yalnızca ilk momente odaklanan post politik paradigmanın da bir bütünlük arayışı içerisinde olmasıdır. Bireyselleşme, rasyonelleşme, konuşmanın ön plana çıkarılması ve çatışmadan azade siyasetin teknik bir meseleye indirgenmesi sivil toplum momentinde bir toplumsal bütünlük öngörmektedir. Burjuva fantezisinin hatlarını belirlediği bütünlüğe entegre olarak söz konusu paradigmadan hareket eden bireyler kendilerini bir orta sınıf birey olarak kimliklendirme tutkusu içerisinde dir.⁴¹ Sonuç olarak kolektif olanı, tutkuları, çatışmayı ve kararı ötelemeye çalışsa da post politik demokrasi paradigması belli bir siyaset gözetmek-

³⁹ Ernesto Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, (Verso, Londra: 1990).

⁴⁰ Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, (Verso, Londra: 1985).

⁴¹ Slavoj Žizек, *The Plague of Fantasies*, (Verso, Londra: 1997).

tedir. Bu siyaset toplumsal çevrede yer alan muhafazakar dindar geniş halk kitleleri karşısında merkezde yer alan laik orta sınıflar ve sermayenin belirleyici olduğu bir toplumsal düzenin savunusu etrafında şekillenmektedir. Toplumsal çevrenin en büyük silahı kolektif olanın belirleyici olduğu siyaset kurumuyken post politik paradigma yanlılarının en büyük silahı bireysel olanın çok daha belirleyici konumda bulunduğu sivil toplum alanı yani ekonomi ve kültür sektörleridir. Toplumsal ilişkilerin bu zeminlerin hangisinde gerçekleşeceği –siyaset *versus* sivil toplum– ve hangi zeminin meşru olduğu söz konusu iki toplumsal blok arasındaki mücadelenin sonucunu belirlemektedir.

KEMALİZM'İN KRİZİ

Türkiye'de demokratikleşme sürecini demokrasinin iki momenti üzerinden dönemlendirmek mümkündür. Türkiye'de 1990-2010 yıllarını kapsayan ilk dönemde iki yapısal gelişme gerçekleşmiştir: Bunlardan biri oligarşik rejimden demokratik bir sisteme doğru yol alınmasıyken diğeri Kemalizm'in hegemonik konumunu kaybetmesidir.

Oligarşiden Demokrasiye

Demokratik bir rejimin varlığından bahsedebilmemiz için siyasetin açık tutulması yani çoğul toplum projelerinin birbiriyle eşit şartlar altında hegemonya mücadelesi verebileceği bir özgürlük alanına ihtiyaç vardır. Devletin siyaset alanını kapattığı veya mutlak bir şekilde kontrol ettiği bir ortamda demokratik rejimden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü siyaset devlet ile toplum arasındaki bağı kuran ve böylece yöneten ile yönetilen arasında mutlak bir ayrışmanın yaşanmamasını sağlayan kritik önemde bir kurumdur.

Bu koşullar dikkate alındığında Türkiye'de 1920'li yıllardan 1990'lara uzanan Kemalist dönem demokratik bir rejim görüntüsü çizmekten uzak olmuştur. Siyaset kurumu tek parti döneminde tamamıyla kapatılırken çok partili dönemde ise sıkı bir rejim kont-

rolüne ve dönemselsel askeri ve sivil bürokratik müdahalelere maruz kalmıştır.⁴² Bu durumda yöneten-yönetilen ayrımı demokratik anlamda herhangi özgür bir siyasi mücadele yaşanmaksızın devleti kontrol eden Kemalist elit tarafından siyaset dışı bir şekilde belirlenmiştir. Yöneten-yönetilen ayrımının karakterize edilmesinde başat rol oynayan 1961 ve 1982 Anayasaları 1960 ve 1980 askeri darbelerinden sonra rejim elitleri tarafından yapılmıştır. Buna göre Kemalist kimliğin kurucu unsurları olan laik ve milliyetçi değerleri taşıyanlar otomatik olarak yöneten, taşımayanlar ise doğal olarak yönetilen konumunda yer almıştır. Laik milliyetçi kimliğin taşıyıcısı konumundaki bürokrasi ile orta ve üst toplumsal sınıflar “doğal” yöneten, toplumsal çevreyi oluşturan ekseriyeti muhafazakar dindar alt sınıflar ise “doğal” yönetilen olmuştur.⁴³

Bu haliyle Kemalist dönemin siyasi rejimi yöneten-yönetilen ayrımının zenginlik, kültürel ve ideolojik farklılıklar üzerinden belirlendiği oligarşik bir yönetim arz etmiştir. Lakin toplumsal çevre tarafında şehirleşme, orta sınıflaşma ve kültürel özgüven kazanımı gibi sosyolojik değişimler ve güç paylaşımındaki kaymalar neticesinde 1980’lerin sonundan itibaren muhafazakar dindar toplumsal çevre yönetilen konumuna itiraz etmeye başlamıştır.⁴⁴ 1990’lara damgasını vuran siyasal İslam ve Kürt milliyetçiliği bu toplumsal itirazı organize eden çeşitli söylem ve hareketleri teşkil etmiştir. Bu toplumsal hareketler sadece itirazla kalmamış, Kemalist rejim karşısında önemli mevziler kazanmışlardır. Refah Partisi’nin 1990’lardaki yerel ve genel seçim başarıları bu noktada özellikle zikredilmelidir.

⁴² Ali Aslan, “Türkiye için Başkanlık Sistemi”, *SETA Analiz*, Sayı: 122, (Nisan 2015), s. 26-27.

⁴³ Çevre-merkez ayrışması tezini oligarşik devlet yapısının irdelenmesi olarak okumak mümkündür. Burada laiklik ilkesi devlet ile toplum arasındaki ayrışmayı belirleyen yegane unsurdur. Bkz. Şerif Mardin, “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, *Daedalus*, Cilt: 102, Sayı: 1, (1973), s. 169-190.

⁴⁴ Ali Aslan, “Demokrasinin Serüveni, Parlamenter Sistemin Krizi”, *Star Açık Görüş*, 24 Ocak 2015.

Altan gelen bu sosyolojik sürece –1980’lerden itibaren ülkenin küresel neoliberal ekonomi politikalarını benimsemek zorunda kalmasıyla– devletin siyaset de dahil olmak üzere ekonomi ve kültür gibi sektörler üzerindeki kontrolünün peyderpey zayıflaması eşlik etmiştir. Devletin toplum üzerindeki kontrolünü sağlayan araçlardan mahrum kalması Kemalist bir zeminde oligarşik devlet yapısının sürdürülmesini zora sokmuştur. Bu yeni şartlar altında laik milliyetçi kimliğin yöneten-yönetilen ayrımını bizzat devlet eliyle devam ettirmesi imkansız hale gelmiştir. Kurumsal kontrol mekanizmalarını kaybeden Kemalist devlet topluma daha doğrudan ve sert müdahalelerde bulunmak zorunda kalmıştır.

Ülkede devleti sarmalayan şartların oligarşik bir rejimi desteklemediği ama devletin ve genel olarak da siyasal sistemin halen oligarşik kurumsal bir yapıyı ihtiva ettiği bir anomali ortaya çıkmıştır. 2000’lere gelene kadar da devletin toplumsal çevre ve ekonomi alanının ileri hamleleri karşısında geri çekilmek zorunda kalması yeni bir kurumsal düzen ortaya çıkarmamıştır. 2002’de iktidara gelen AK Parti hareketi yeni sosyolojik şartlara göre devleti ve genel olarak da siyasal sistemi demokratik ilkelere uygun bir şekilde kurumsallaştıran aktör olmuştur. Başka bir ifadeyle devlette yeni bir siyasi irade olarak zuhur eden AK Parti ülkeyi çökmenin eşiğine getiren sosyolojik ve siyasal gerçekler arasındaki uyumsuzluk sorununu ortadan kaldırma ve ikisi arasındaki senkronizasyonu sağlama misyonunu yerine getirmiştir.

Buna yönelik olarak AK Parti iktidarı modern demokratik siyasetin temel ilkesi olan devlet iktidarının boş kalması prensibi uyarınca devletin topluma açılması yönünde radikal adımlar atmıştır. Bu noktada en önemli yapısal dönüşüm siyaset üzerindeki siyaset dışı baskıların kaldırılarak politik alanın genişletilmesi ve güçlendirilmesi olmuştur. Bunun için siyaset kurumunu boğan askeri ve sivil bürokratik vesayet geriletmiştir. Bu bağlamda özellikle bahsedilmesi gereken gelişme devleti tamamıyla topluma açan

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin tesis edilmesidir. Bu değişim ülkede demokratik kurumsallaşma yönünde atılan en kritik adım niteliğindedir. Cumhurbaşkanlığı sistemi bürokratik oligarşinin neden olduğu “367 krizi”nin ardından Ekim 2007’de halk oylamasıyla cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesinin kabulü, Ağustos 2014’te ilk defa cumhurbaşkanının halk oylamasıyla belirlenmesi ve 16 Nisan 2017’de yapılan referandumla hükümet sisteminin tamamıyla demokratikleştirilmesiyle üç adımda tesis edilmiştir.⁴⁵ Böylece yöneten-yönetilen özdeşliği sağlanarak ve bu ayrışmanın demokratik süreçlerle –örneğin serbest seçimler– yapılmasını mümkün hale getirerek ülkenin siyasi yapısı olabildiğince demokratik bir rejim niteliği kazanmıştır.

Hegemonyadan Hegemonik Bir Projeye

Devletin kontrolünü önemli ölçüde kaybeden Kemalizm dayandığı ideolojik hegemonyanın da yerinden edilmesine yol açmıştır. Bu durumun en önemli nedeni Kemalizm’in sivil toplum alanında tüm kesimlere nüfuz ederek rıza oluşturmak konusunda sınırlı bir güce sahip olmasıdır.⁴⁶ Kemalizm’in yalnızca devlet katında hegemonik olduğu, hegemonyasının sivil toplum alanına yayılmadığı bir gerçektir. Devlet ile toplum arasındaki demokratik olmayan ilişki türü ve sivil toplum alanının devlet tarafından sıkı bir şekilde denetime tabi tutulması hegemonik bir mücadelenin ve sonucunda bir hegemonyanın ortaya çıkışını da pek mümkün hale getirmemiştir. Gerçekten de hegemonik bir ilişki türünden bahsedebilmek için birden fazla toplum projesinin mücadele içerisinde olabilmesi ve toplumun sınırlarının değişime açık bir durumda bulunması gerekir.⁴⁷

⁴⁵ Ali Aslan, “16 Nisan’da Neyi Oylayacağız?”, *Star Açık Görüş*, 8 Nisan 2017.

⁴⁶ Mesut Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya?”, *Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce: Kemalizm*, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2009), s. 56-74.

⁴⁷ Laclau ve Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, s. 136-137.

Ancak yine de devlet gücünü arkasına alan Kemalizm toplumsal hayata ve siyasete hatırı sayılır bir etkide bulunmuştur. Bunun izleri 1960-1980 arasında Kemalizm'in hem sağ hem de solda yer alan tüm siyasi aktörler tarafından referans alınmasında gözlemlenebilir. Kemalizm'in bu dönemde tüm toplumsal tahayyülü belirleyen bir ideolojik ufuk çizgisi rolü mü oynadığı yoksa sağdan sola siyasi yelpazedeki tüm aktörler tarafından referans verilen ancak edilgen bir konumda yer alan bir boş gösterene mi dönüştüğü tartışmalı bir konudur.⁴⁸

Bu belirsizliğin belki de en büyük kaynağı Türkiye'de siyasetin bu dönemde toplumsal zeminden koparak uluslararası Soğuk Savaş konjonktürü –kapitalizm *versus* komünizm– tarafından belirlenmiş olmasıdır. Bu sebeple muhafazakar dindar toplumsal çevrenin kendi “sahici” çıkarları için mücadele veren bir aktör olarak siyasetteki etkisi oldukça sınırlıdır. Süleyman Demirel faktörü ve merkez sağ partilerin oynadığı aracı rolün de bu kesimlerin Kemalist devletle olan gerilimli ilişkisinin üstünü örttüğünü ayrıca belirtmek gerekir. Soğuk Savaş kutuplaşmasının etkisini kaybetmesiyle 1980'lerde siyasetin toplumsal zeminle yeniden temas etmesi Kemalizm'in Türkiye toplumsal düzeni içerisindeki konumunu bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır. Türkiye siyaseti yeniden laik milliyetçi merkez ile muhafazakar dindar toplumsal çevrenin mücadelesi tarafından belirlenmeye başlamıştır. Böylece Kemalizm'in devlette etkili ancak toplumda sınırlı hegemonik bir güce sahip olduğu gerçeği yeniden ortaya çıkmıştır.

1990'larda siyasal sistemin oligarşik bir yapıdan demokratikleşme yönünde dönüşüm yaşamasına laik milliyetçi Kemalist temsilin tüm toplumu yansıtmadığı ve ülkenin alternatif toplumsal projeler için açık olduğu gerçeğinin açıklık kazanması eşlik etmiştir. Kemalizm evrenselliğini yitirerek tikel bir güç odağına dönüşmüş

⁴⁸ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce: Kemalizm*, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2009), s. 75-91.

yani hegemonya olmaktan hegemonik bir ideoloji olmaya gerilemiştir. Toplumsal çevreden neşet eden siyasal İslam ve Kürt milliyetçisi ideolojilerine toplumsal merkezde ortaya çıkan demokratik söylem eklenmiştir. Kürt milliyetçiliği tüm toplumu kuşatmak yerine sadece toplumun bir kısmına seslenen ve daha çok Kemalist hegemonyayı yerinden etmeye çalışan karşı hegemonik bir nitelik taşımaktadır. Refah Partisi'nin öne sürdüğü “adil düzen” ise tüm toplumu kuşatma iddiası taşıyan hegemonik bir toplum projesidir. Ancak bu projenin tüm toplumu kuşatmak bir yana toplumsal çevrede dahi sınırlı bir etkiye sahip olduğunu söylemek gerekir. Demokratik toplum projesi de Kürt milliyetçiliği gibi karşı hegemonik bir nitelik taşır fakat ondan farklılaşarak tüm topluma seslenen ve onu kuşatma iddiası taşıyan bir özelliğe sahiptir. Bu haliyle demokratik toplum projesi devlet iktidarını Kemalist içeriğinden boşaltmaya çalışır ve sınırları çizilmiş somut bir toplum önermemektedir.

Sonuçta bu üç toplumsal proje de 1990'lı yıllarda hegemonya konumu sarsılsa bile hegemonik projeler içerisinde hala en güçlü konumda bulunan Kemalizm'i yerinden etme ve hegemonyasını geriletme noktasında belli ölçüde başarılı olmuş lakin etkileri sınırlı kalmıştır. “Mitsel” görünüm kazanıp Kemalist toplumun sökülün dikişlerini yeniden bir araya getirerek yeni bir toplum temsili sunmaya giriştiler.⁴⁹ “Çağdaşlık” ve “millet” gibi uzun süredir Kemalizm'in tanımladığı fakat son dönemde kontrolünden çıkan kurucu değerlerin içeriğini yeniden doldurmaya çalıştılar.⁵⁰ Bunun yanında Kemalist hegemonyanın cevap üretmekte başarısız olduğunu ileri sürdükleri toplumsal talepleri görünür kılma mücadelesi verdiler. Boş gösteren olarak işlev gören bu talepler arasında özellikle “adalet”, “özgürlük” ve “kalkınma”dan bahsedilebilir.⁵¹

⁴⁹ Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, s. 61.

⁵⁰ Yılmaz Çolak, “Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Cilt: 42, Sayı: 4, (2006), s. 587-602.

⁵¹ Ernesto Laclau, *Emancipation(s)*, s. 36-46.

Öte yandan devlet eliyle başa çıkamayacağı anlaşılan ve bir yandan da devletten tasfiye süreci başlamış olan Kemalist aktörlerin bu meydan okumalara tepkisi sivil toplum alanına inmek ve askeri-sivil bürokrasinin Kemalist rejimin restorasyonunu gerçekleştirmesine yardımcı olmaktı.⁵² Keza özellikle liberal demokrat ideolojinin odağında olduğu devlete karşı sivil toplum momentini baskın kılma siyaseti dönemin politik mücadelelerinin merkezinde yer almaktaydı. Bu bağlamda 1997’de 28 Şubat postmodern darbe süreciyle siyasal İslam’ın meydan okumasını önemli ölçüde bertaraf etmeyi başardılar.⁵³ Elbette buna 1999’da PKK lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanıp hapse atılmasıyla Kürt milliyetçiliğinin etkisini kaybetmesi de eklenmelidir. Ancak Kemalist devletin sert hamleleri demokratik mitin daha da büyümesi ve toplumsal çevrenin taleplerini demokrasi söylemiyle gündeme getirmesine yol açtı. Kemalizm demokratik miti 1960’larda yaptığı gibi hegemonize etmeye girişti ancak bu sefer başarısız oldu.⁵⁴ Kırk yıl içerisinde muhafazakar dindar toplumsal çevre sınıfsal gelişim ve politik bilinçlenme konusunda oldukça değişmişti. Aynı zamanda iki dönem arasında küresel ideolojik şartlar açısından da büyük farklılıklar söz konusuydu. Böylece 2000’lerin ilk on yılı demokrasi mitinin hegemonik bir konuma yükselmesine şahitlik etti. Tüm toplumsal kesimler taleplerini demokrasi söylemi üzerinden dillendirmeye başladı. Dini ve mezhepsel özgürlükler, etnik kimlikten kaynaklanan haklar, azınlık hakları, siyasal hak ve özgürlükler gibi birbirinden farklı

⁵² Necmi Erdoğan, “Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya”, *Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce: Kemalizm*, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2009), s. 585.

⁵³ “Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” olarak bilinen bu eylemler arasında her akşam saat dokuzda ışıklarını kapatıp açma, balkonlarda tencere tava ve düdük çalma, elinde mumlarla sokağa çıkmak gibi “sivil” itaatsizlik eylemleri bulunmaktaydı. Bu sürecin 2013’teki Gezi Parkı Şiddet Eylemleri’nde “duran adam” ve 2017 yılında “adalet” yürüyüşüyle devam ettirilmeye çalışıldığını da not etmek gerekir. Elif İnce, “Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlık için Bir Dakika Karanlık”, *Bianet*, 9 Aralık 2014, <http://bianet.org/bianet/siyaset/160561-faksla-yayilan-cagri-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik>, (Erişim tarihi: 8 Kasım 2017).

⁵⁴ Nur Betül Çelik, “Kemalist Hegemonya Üzerine”, *Birikim*, Sayı: 105-106, (1998).

toplumsal kesimlerden gelen talepler “demokratikleşme” şeklinde ifade edildi. Böylece demokrasi mit konumundan tüm toplumun siyasi ufkunu belirleyen bütünlüklü bir siyasal tahayyül olma noktasına yükseldi.⁵⁵

Yine de demokrasi zamanla bir boş gösterene dönüşmekten kurtulamadı. “Demokrasi” liberal, muhafazakar, sosyalist ve Kemalist söylemler tarafından farklı şekillerde tanımlandı. Liberalizm demokrasiyi iktidarın sınırlandırılması bağlamında demokrasinin ilk momentine denk gelecek şekilde anladı. Muhafazakar, sosyalist ve Kemalist söylemler ise demokrasiyi bir toplum temsili ortaya koyma bağlamında yani demokrasinin ikinci momentini karşılayacak şekilde tanımladılar. Üç ideoloji de bir *demos* yaratmanın peşine düştü. Bu bağlamda muhafazakarlık medeniyet (muhafazakar demokrasi), sosyalizm ekonomik eşitlik (sosyalist demokrasi) ve Kemalizm ise laiklik ve milliyetçilik (Cumhuriyetçi demokrasi) ile toplum arasında bir özdeşlik kurma mücadelesi içerisinde oldu.⁵⁶

Bu dönem genel hatlarıyla demokratikleşme mücadelesi bağlamında toplumsal çevre ile merkezin sınırlarını çapraz kesen demokrasi bloğu ile bürokratik vesayet güçleri arasındaki çatışma tarafından belirlendi. Bu mücadelede gerilim Nisan-Mayıs 2007’de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerde Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) öncülüğünde gerçekleştirilen Cumhuriyet mitingleri sırasında zirve noktasını gördü. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilen süreçte muhafazakar dindar bir adayın seçilmesi ihtimaline karşı Kemalist aktörlerin “Cumhuriyet’ine Sahip Çık” ve “Türkiye Laiktir, Laik Kalacak” sloganları attığı mitingler Kemalizm’in son direniş noktasını teşkil etti.⁵⁷ Kemalist aktörler bu çatışmayı bir “laiklik

⁵⁵ Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, s. 64.

⁵⁶ Ali Aslan, “Between Identity and Difference: Turkey’s AK Party and Its Discourse of Conservative-Democracy”, *American Journal of Islamic Social Sciences*, Cilt: 30, Sayı: 4, (2013), s. 62-92.

⁵⁷ “Yüzde 65’in Yüzbinleri”, *Hürriyet*, 15 Nisan 2007.

versus gerıcılık” ikilemi üzerinden sunarken muhafazakar AK Parti ise “millet *versus* bürokratik elit” çelişkisi bağlamında hareket etti.⁵⁸

Cumhuriyet mitinglerine AK Parti genel seçimleri erkene alarak karşılık verdi. 22 Temmuz 2007’deki genel seçimler AK Parti’nin ezici üstünlüğüyle sonuçlandı. DYP ve ANAP gibi merkez sağ partiler çöktü.⁵⁹ Ağustos 2007’de AK Parti adayı Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçildi. 21 Ekim 2007’de cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini öngören Anayasa değişikliği halkoyuna sunuldu ve kabul edildi.⁶⁰ AK Parti’nin peş peşe zaferlerini kapsayan bu süreç ülke siyasetinin radikal bir şekilde değişimine kapı araladı. Kabaca yirmi yıllık bir dönemde Kemalizm öncelikle hegemonya konumundan hegemonik bir güç seviyesine geriledi. Lakin Kemalizm toplumdaki hegemonik toplumsal güçler arasında birinciliğini korumayı başardı. Ancak 2007’den itibaren birinci hegemonik güç olma konumunu kaybetmeye başladı ve büyük oranda siyaseten anlamsızlaşma noktasına geldi.⁶¹ Öyle ki CHP Kemal Kılıçdaroğlu’nun 2010 yılında genel başkanlığa gelmesinin ardından “yeni CHP” adı altında Kemalizm’i kenara alıp daha çok “özgürlükçü” demokrasi söylemi üzerinden siyaset yapmaya girişti.⁶² Partideki Kemalist figürler ise peyderpey tasfiye edildi.⁶³

POST KEMALİST TÜRKİYE

Kemalist hegemonik direncin sona ermesi ve başat hegemonik güç olma konumunu kaybetmesiyle başlayan ikinci dönem AK Parti’nin

⁵⁸ “Erdoğan: ‘Yeter, Karar Milletindir’”, Haberler.com, 27 Mayıs 2007, <https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-yeter-karar-milletindir-haberi>, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2017).

⁵⁹ Mehmet Ali Birand, “22 Temmuz Seçimleri, Dengeleri Değiştirdi”, *Hürriyet*, 26 Aralık 2007.

⁶⁰ “Referandumdan ‘Evet’ Çıktı”, *Sabah*, 21 Ekim 2007.

⁶¹ Taha Akyol, “CHP’de Post Kemalizm Dönemi!”, *Milliyet*, 17 Mart 2009.

⁶² Ali Aslan, “‘Eski’ ile ‘Yeni’ Arasında Cumhuriyet Halk Partisi”, *2014’te Türkiye*, (SETA Yayınları, Ankara: 2014), s. 25-35; Ali Aslan, “Post-Kemalist CHP”, *Sabah Perspektif*, 17 Haziran 2017.

⁶³ “Yeni CHP Ayarı”, *Hürriyet*, 31 Mart 2015.

ortaya koyduğu iki toplum projesi ve bunun etrafında yaşanan mücadele ve tartışmalar tarafından şekillenmiştir. AK Parti bu süreçte temsilcisi olduğu muhafazakar dindar toplumsal çevreyi merkeze taşımak ve politik bir özne konumuna getirmekle kalmamış, muhafazakar dindar sosyolojinin dışına çıkararak toplumsal alanda nüfuz ve iktidar alanını genişletmeye çalışmıştır. Hegemonik bir hamle teşkil eden bu siyasi eğilime 2009'dan 7 Haziran 2015 genel seçimlerine kadar olan süreçte “medeniyet” siyaseti, daha sonraki süreçte ise “yerli ve milli” siyaset kılavuzluk etmiştir.

Medeniyet Siyaseti

AK Parti 2009'dan itibaren “demokratik açılım” ya da Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi olarak adlandırdığı muhafazakar demokratik bir toplum inşası sürecine başladı.⁶⁴ Yerli ve milli olduğu özellikle vurgulanan bu dönemin ana hatlarını belirleyen temel husus tüm toplumsal farklılıkların içerilmesi ve toplumsal alandaki ayrışmaların toplumun eteklerine doğru sürülmesiydi.⁶⁵ Bu proje toplumu parçalayan ve kutuplaştıran ideolojik zeminde dindar-laik, etnik zeminde Türk-Kürt, mezhepsel zeminde Sünni-Alevi, dini zeminde Müslüman-gayrimüslim, ekonomik zeminde zengin-fakir gibi başlıca ayrışmaları anlamsızlaştırmayı hedefliyordu.⁶⁶ Bu bağlamda Kemalist devletin uzunca bir süre taleplerini yok saydığı yani siyasi topluluğun bir parçası olarak muamele etmediği toplumsal kesimler muhatap alınmaya başlandı. Bu toplumsal kesimleri siyasal topluluğun bir parçası haline getirme ve böylece toplumun sınırlarını ve meşruiyet zeminini genişletme süreci başlamış oldu. Bu

⁶⁴ “Demokratik Açılım Süreci Başlıyor”, *Habertürk*, 30 Temmuz 2009.

⁶⁵ “AK Parti'den ‘Demokratik Açılım’ Kitapçığı”, *Hürriyet*, 22 Ocak 2010.

⁶⁶ Bu minvalde en çarpıcı hamle zamanın Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'dan geliyordu: “Kürt sorunu benim sorunum.” Detay için bkz. “Kürt Sorunu Benim Sorunum!”, *Milliyet*, 2 Haziran 2011. Aynı zamanda tek parti döneminde gerçekleşen Dersim olayları için Erdoğan'ın devlet adına özür dilemesi de bu noktada zikredilmelidir. “Erdoğan: Devlet Adına Özür Dilerim”, NTV, 23 Kasım 2011.

minvalde çeşitli toplumsal kesimlerle çalıştay ve toplantılar düzenlendi.⁶⁷ Söz konusu toplumsal kesimlere daha önceki dönemlerde kısıtlanan temel hak ve özgürlüklerin verilmesi süreci başladı.

Ülkede uzunca bir süre siyasi mücadeleleri şekillendiren bu farklılık ve ayrışmaların toplumsal zenginlik kaynağı olduğu vurgulanmaktaydı. Toplumun tüm bu kesimleri arasında bir kader birliği olduğunun altı çiziliyordu. Bunları tamamlar şekilde ortaya çıkması arzu edilen bu birlikteliğin dışarıya karşı “güçlü (bir) Türkiye” üreteceği vurgusu da yapılıyordu.⁶⁸ Bu vurgu toplumsal farklılaşma hattının içeride değil diğer devletlerle yani dışarıyla olması yönündeki birleştirici siyasetin önemli bir unsuruydu. İlk defa 2007 genel seçimlerine gidilen süreçte dillendirilen “Tek Millet, Tek Devlet, Tek Bayrak, Tek Vatan” sloganı bu farklılıkları kuşatan bir bütünlük arzusunu dile getirmekteydi. “Türkiyelilik” üst kimliği ise bu bütünlüğün temellendiği boğum noktası işlevi görmekteydi.⁶⁹ Türkiyelilik Kemalizm’in önerdiği laik milliyetçi kimliğe alternatif olarak İslam, Selçuklu ve Osmanlı geçmişine atıflarla bezelen medeniyet söylemi zemininde toplumsal kesimler arasında bir birliktelik öngörüyordu.⁷⁰ Böylece toplumsal alanı kutuplaştırarak basitleştiren siyasetin yerini toplumsal farklılıkları dağıtarak bir bütünlük içerisine entegre eden çok daha karmaşık yeni bir siyaset almış oluyordu.⁷¹

Ancak AK Parti’nin toplumsal alanı farklılıkların önemini azaltarak “tek toplum” şeklinde düzenleme hamlesi önemli bir dirençle karşılaşmaktan kurtulamadı. İlk direnç noktası uzunca bir süre toplumu kutuplaştıran laik-dindar hattında gerçekleşti.

⁶⁷ “Alevi Çalıştayı Nihai Raporu Açıklandı”, *Hürriyet*, 31 Mart 2011; “Başbakan Erdoğan’dan ‘Roman’ Açılımı”, *Hürriyet*, 14 Mart 2010.

⁶⁸ “Erdoğan’dan ‘Güçlü’ Türkiye Vurgusu”, *Haber 7*, 17 Ekim 2009.

⁶⁹ Şükrü Hanioglu, “Osmanlılık’tan Türkiyelilik’e”, *Sabah*, 7 Eylül 2014.

⁷⁰ Burhanettin Duran, “Davutoğlu ve Medeniyet Söyleminin İktidarı”, *Sabah*, 22 Ağustos 2014.

⁷¹ Laclau ve Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, s. 130.

Sünni-Alevi ayrışmasını da kaşıyacak şekilde Mayıs-Haziran 2013'teki Gezi Parkı Şiddet Eylemleri AK Parti'nin toplumu medeniyet söylemi temelinde birleştirme hamlesine karşı laik toplumsal kesimin kendi alanını korumaya yönelik karşı hegemonik bir hareketiydi. Başka bir ifadeyle Gezi Parkı Şiddet Eylemleri AK Parti'nin toplumsal farklılıkları bir bütünün parçası haline getirip soğurarak hegemonya kurmasının önünü almak için düzenlenmişti. Daha spesifik olarak ise muhafazakar dindar toplumsal çevrenin üzerine hegemonik bir toplum inşa edilecek politik bir özne haline gelmiş olmasına duyulan sınıfsal bir hınç söz konusuydu.⁷² Bunun için Gezi Parkı Şiddet Eylemleri'nde laik kesim –elbette dışarıdan aldığı yardımın da katkısıyla– laik-dindar kutuplaşmasını körükleyerek AK Parti'nin iktidarını genişletme ve derinleştirme hamlelerine karşı bir hat çizmeye çalıştı.⁷³ Bu hattın kalıcı olması amacıyla yönelik olarak Gezi Parkı Şiddet Eylemleri'nin laik kesimde AK Parti'ye karşı direnişin bir sembolüne dönüştürülmesi çabası takip etti.⁷⁴

Bunu toplumun diğer kritik bir farklılaşması olan Türk-Kürt hattı izledi. Kürt sosyolojisi üzerinde belli bir etkiye sahip PKK-HDP, AK Parti'nin “Çözüm Süreci”yle Kürtleri kendi toplum projesine katmasını engellemek adına laikçi bir siyaset diliyle de soslayarak Türk-Kürt kutuplaşmasını körüklemeye çalıştı. Çözüm Süreci daha önce Ekim 2009'da Habur ve Oslo krizi, Temmuz 2011'de Silvan'da 13 askerin şehit olduğu PKK saldırısıyla tökezlemişti. Suriye'deki gelişmelerden cesaret alan PKK-HDP 2014'te Kobani meselesiyle başlayan süreçte bunu çok daha ileri bir noktaya taşıdı.⁷⁵ PKK-HDP ilk önce halkı sokağa çıkmaya çağırarak

⁷² “Gezi: Küçük Burjuva Hoşnutsuzluğu”, Aljazeera Türk, 29 Mayıs 2014.

⁷³ Gülse Birsel, “Gezi Parkı'nın Tercümesi 'Eeeah Yetti Beaaa!”, *Hürriyet*, 2 Haziran 2013.

⁷⁴ Örnek için bkz. “Gezi'nin 4. Yılında Karanlığa Karşı Mücadeleye Devam”, Gerçek Gündem, 31 Mayıs 2017, <https://www.gercekgundem.com/gezinin-4-yilinda-karanliga-karsi-mucadeleye-devam-sozu-277029h.htm>, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2017).

⁷⁵ “Kürt Sorununda 12 Yılın Karnesi”, Aljazeera Türk, 2 Haziran 2015.

6-7 Ekim 2014'teki kanlı olayları organize etti.⁷⁶ DEAŞ'ın Kobani'yi kuşatmasını bahane ederek çeşitli şehir merkezlerinde orantısız şiddet olaylarının fitilini ateşledi. 35 farklı ilde eş zamanlı olarak gerçekleştirilen olaylarda 50 kişi hayatını kaybetti ve ağır maddi hasar gerçekleşti.⁷⁷ HDP'nin 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde yüzde 10 barajını aşarak Meclise girme başarısı göstermesi ise yeni bir karşı hegemonik hamlenin gelmesine yol açtı.⁷⁸ PKK, HDP'nin bu başarısını Kürt sosyolojisindeki iktidarının yeterince arttığı şeklinde okuyarak Temmuz 2015'te "devrimci halk ayaklanması" çağırısı yaptı.⁷⁹ Bunu bölgede yıkıcı etkiler bırakan PKK-HDP'nin şehirlerde başlattığı "hendek savaşı" takip etti.⁸⁰

Bu karşı hegemonik hamleler AK Parti'nin 2009'da başlattığı ve toplumsal ayrışmaları önemsizleştiren "tek toplum" yaratma girişimine kılavuzluk eden demokratik açılım sürecinin sona ermesiyle neticelendi.⁸¹ Gezi Parkı Şiddet Eylemleri'nde başlayan süreç laik kesimin AK Parti'nin genişleme hamlelerine karşı kalın bir hat çekerek konsolide olmasını sağladı. 7 Haziran'da AK Parti'nin Kürt seçmenden aldığı oy oranındaki önemli düşüş PKK-HDP'nin karşı hegemonik hamlesinin belli ölçüde başarılı olduğunu gösterdi. Ayrıca AK Parti'nin 2009 yılından itibaren başlamakla birlikte giderek dozajı artan Fetullahçı Terör Örgütü'yle (FETÖ) mücadelesi de bu hegemonik hamlesinin başarısız olmasında önemli rol oynadı. Açılım sürecini baltalamak, Gezi

⁷⁶ "HDP ve Demirtaş 6-7 Ekim Olaylarından Sorumlu", Anadolu Ajansı, 1 Şubat 2017.

⁷⁷ "6-7 Ekim Olayları'nın Bilançosu", Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2015.

⁷⁸ HDP bu seçimlerde "Seni Başkan Yaptırmayacağız" sloganıyla hareket etti. Bu slogan Türk-Kürt ayrışmasını aşan, Kürt milliyetçileriyle Kemalist sosyolojiyi bir araya getirme amacı güden bir "laikçi blok"un oluşumuna dair ilk somut göstergedydi. "Seni Başkan Yaptırmayacağız", *Cumhuriyet*, 17 Mart 2015.

⁷⁹ Bese Hozat, "Yeni Süreç, Devrimci Halk Savaşı Sürecidir", *Yeni Özgür Politika*, 15 Temmuz 2015.

⁸⁰ "PKK'dan 'Hendek' İtirafı", *Milliyet*, 29 Mart 2016.

⁸¹ "Burhanettin Duran: Çözüm Süreci Fiilen Sona Erdi", *Milat*, 25 Temmuz 2015.

Parkı Şiddet Eylemleri'ni organize etmek, AK Parti'ye yargı ve askeri bürokratik yollardan müdahalelere kalkışmak gibi eylemleriyle FETÖ, AK Parti'nin iktidarını ve nüfuz alanını genişletmesini engellemeye yönelik manevralarda bulundu.⁸² Siyaset kurumunun içeriden ve dışarıdan ağır baskıya maruz kalmasıyla AK Parti medeniyet söylemini bir kenara koyarak yerine yerli ve milli siyaset olarak adlandırılan yeni bir politika geliştirdi.

Yerli ve Milli Siyaset

Medeniyet söylemi Türkiye'yi kendi içine ve dışına doğru genişletme hamlesidir. Yerli ve milli siyaset ise bu amacın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle Türkiye'nin demokratik bir toplum yapısına kavuşmasına direnen unsurlardan arındırılması gerektiğinin altını çizen bir hamledir. Bu iki siyasetin ortak noktası politik bir özneye dönüşen muhafazakar dindar toplumsal kesimler etrafında şekillenmiş olmasıdır. Medeniyet siyasetinde bu politik öznenin oyun kuruculuğa soyunması mevzubahisken yerli ve milli siyasette bu politik özneye yönelik içeriden ve dışarıdan girilen yıkım siyasetinin püskürtülmesi ve bu politik öznenin oyun kuruculuk vasfının muhafaza edilmesi söz konusudur.

Biraz daha detaylandırarak olursak her iki siyaset de demokrasinin ikinci momentine denk gelecek şekilde pozitif bir toplum projesine sahiptir. Yani her ikisi de toplumu bir kimlik etrafında bütünlüğe dönüştürme hedefi güden hegemonik özellik gösterir. Bu açıdan medeniyet söyleminden yerli ve milli siyasete geçiş AK Parti'nin kendi mahallesine geri çekilmesi anlamına gelmemektedir. Medeniyet siyasetinde toplumsal ortaklık Osmanlı ve Selçuklu gibi imparatorluk geçmişinde aranırken yerli ve milli siyasette bu ortaklık daha çok ulus devlet paydasına dayanmaktadır. Bu haliyle bu iki siyaset toplumun merkezi haline gelen muhafazakar dindar toplumsal kesimin iki farklı yorumunu ortaya koymaktadır.

⁸² Ali Aslan, "FETÖ-CHP İttifakının Anatomisi", *Star Açık Görüş*, 17 Haziran 2017.

Yerli ve milli siyaset daha evrensel ve kapsamı geniş ancak yaşanan siyasi gerçeklik karşısında soyut ve idealist bir siyaset öngören medeniyet siyasetinden ayrılarak daha tikel ve kapsamı sınırlı ancak mevcut siyasi gerçekliğin kantarına vurulduğunda daha somut ve gerçekçi bir siyaset sunmaktadır.

Gerçekten de medeniyet siyaseti küreselleşme ve bölgesel gelişmelerle birlikte AK Parti'nin ulus devlet yapılarını aşmaya yönelik bir girişimiye yerli ve milli siyaset ulus devleti koruma ve sağlamlaştırmaya ilişkin bir hamle durumundadır. Medeniyet siyasetinde AK Parti küresel düzeyde müttefikli durumundaki Batı dünyası ile eşit ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Bölgesel düzeyde Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgede kurulan ulus devlet merkezli Westphalian düzeni aşmaya yönelik adımlar atmıştı. İçeride ise bu politikalarla eş güdümlü olarak post milliyetçi bir toplum inşasına girişmişti.⁸³ Ancak Batı, Türkiye'nin küresel düzeyde eşitlik ve çoğulculuk taleplerine karşılık vermedi. 2009'da Davos'ta yaşanan "one minute" vakasıyla Batı'yla ilişkiler giderek bozulmaya başladı.⁸⁴ Bunun üzerine Türkiye üzerinde Batı'nın baskısı artmaya başladı. Bölgede ise Arap Baharı'nda reform rüzgarlarının terse dönüp Suriye ve Irak gibi bölge ülkelerinin parçalanarak Kürt ayrılıkçılığını azdirması ve DEAŞ terörünün ülkeye sıçraması reformist dış politikayı sona erdirdi. İç siyasette laik kesim, Kürt milliyetçileri ve FETÖ'nün sert karşı hamleleri AK Parti'nin hegemonyasının önünü kesti. Böylece medeniyet siyaseti çıkmaza girmiş oldu.

Bu yeni siyasi şartlar karşısında kısa bir süre yalpalayan AK Parti 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde yakaladığı ivmeyle yerli ve milli siyasetle bir karşı hamlede bulunmuştur. Yerli ve milli söylem küresel düzlemde Batı ile müttefiklik ilişkilerinin sorgulandığı bir

⁸³ Ali Aslan, "Türk Dış Politikası Eleştirilerinin Açmazları", *SETA Perspektif*, Sayı: 64, (Ağustos 2014), s. 1-5.

⁸⁴ Fahrettin Altun, "Küresel Savaşın Geldiği Nokta", *Sabah*, 20 Temmuz 2017.

görüşe yaslanmaktadır.⁸⁵ Bölgesel düzlemde iç savaş yaşayan ve parçalanmanın eşiğine gelen bölge ülkelerinin rehabilitasyonu ve böylece bölgede Kürt ayrılıkçılığının bastırılması gibi Westphalian düzenin tahkim edilmesi dış politikayı belirlemektedir. Ancak bu, statükocu bir dış politika izlendiği anlamına gelmemektedir. Düzen kurucu bir rol oynamak anlamında Türkiye'nin bölgeyle “dönüş-türücü entegrasyon”u devam etmektedir. İç siyasette ise devlet ve topluma çöreklenmiş FETÖ, farklı terör örgütleri ve dış güçlerle iş birliğine açık unsurların temizlenmesi anlamında bir silkelenme gerçekleştirilmektedir. Uzunca yıllar dış müdahalelere açık hale getirilen toplum yapısını sağlamlaştırmak adına bir muntika temizliği ve siyasi detoks uygulanmaktadır. Bu amaç “beka sorunu” üzerinden yeni siyasi bloklaşmalar öngören bir siyaset arz etmektedir.

Terörle mücadele ve muhalefetin FETÖ ile artan ilişkileri yerli ve milli siyasetin toplumda kökleşmesi ve alanını genişletmesine büyük katkı sundu. 15 Temmuz’la birlikte yerli ve milli siyaset ülkenin yeni “normal”i haline geldi. Böylece AK Parti merkezdeki konumunu yeniden tahkim ederken karşı hegemonik bir özellik gösteren muhalefet ise savunma konumuna gerilemek zorunda kaldı. Kılıçdaroğlu’nun Haziran 2017’de başlattığı “adalet” yürüyüşü muhalefet hattında oluşan bu gerilemeyi durdurma, yerli ve milli normal yerinden etmeye yönelik karşı bir hamleydi. Batıcı bir dil üzerinden işleyen ve etkisini yitirmiş “özgürlükler” vurgusunun yerine iktidarın yerli ve milli söylemiyle başa çıkabilecek ölçüde yerli bir politika olan “adalet” siyaseti benimsendi. Lakin Kılıçdaroğlu’nun Maltepe mitinginde yaptığı konuşma yerli bir siyaset olarak adalet kavramının içeriğini doldurma konusunda büyük hayal kırıklığı yarattı. Konuşma yerlilik açısından adalet başlığının altını dolduramayan, halen Batıcı özgürlükler siyasetinin kodlarıyla donatılmış bir içeriğe sahipti.⁸⁶ Yürüyüş ve ko-

⁸⁵ “Erdoğan: Türkiye Senin İleri Garnizonun Değil”, *Türkiye*, 13 Ekim 2017.

⁸⁶ “Kemal Kılıçdaroğlu’ndan Maltepe’de ‘Adalet’ Çağrısı”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 2017.

nuşma soyut bir adalet çağrısının ötesine geçemedi. Adaletin içeriğinin ne şekilde doldurulacağı yani adaletten ne anlaşıldığı ve nasıl sağlanacağı konusu cevap bulamadı.

Her ne kadar henüz başlangıç noktasında olursa ve karşı tepkiler devam etse de yerlilik ve millîğin artık hem iktidar hem de muhalefet için büyük oranda ortak zemin haline geldiğini teslim etmek gerekir.⁸⁷ AK Parti-MHP bloğu CHP ile diğer muhalifleri bu çizgiye gelmeye zorlama noktasında kurduğu baskıda başarılı olmuştur. 15 Temmuz darbe girişiminin ve daha da spesifik olarak yerli ve yabancı muhalif aktörlerin beklemediği ölçüde milletin göstermiş olduğu direncin ülkede bu ortak zeminin oluşmasını sağlayan yegane faktör olduğu aşıkardır. Kısaca belirtmek gerekirse 15 Temmuz ülke tarihinde yerlilik ve millîğin, sosyopolitik hayatın devletin meşruiyet zemini haline gelmesinin milat noktasını oluşturmuştur.⁸⁸

Söz konusu gelişme Türk siyasi tarihinde radikal bir yapısal kırılmayı temsil etmektedir. 1908'den itibaren birçok formuyla –liberalizm, sol, Kemalizm gibi– Batıcı siyaset devletin meşruiyet zeminini oluşturmaktaydı. Bu durum ülkede partiler üstü bir nitelik taşıyan, tüm kültürel kodlarıyla sınıfsal bir özellik barındıran iktidar mücadelesinin nirengi noktası durumundaydı. Tüm siyasi parti ve aktörler adeta bir çıpa noktası durumundaki bu Batıcı ideolojiye göre pozisyon almaktaydı. 15 Temmuz'la birlikte Batıcı siyaset bu konumunu kaybederken yeni çıpa noktası yerli ve milli söylem olmuştur.⁸⁹

⁸⁷ “Kılıçdaroğlu: Tek Yerli ve Milli Parti CHP'dir”, *Hürriyet*, 10 Ekim 2015; “Devlet Bahçeli'den Milli ve Yerli Vekil Açıklaması”, *Habertürk*, 22 Eylül 2015; Doğu Perinçek, “Yeni Dönemin Strateji ve Siyasetleri”, *Aydınlık*, 12 Eylül 2017.

⁸⁸ Bu noktada yerli ve milli siyasetin tutmadığı eleştirileri boşa çıkmaktadır. Bu siyasetin tutması toplumsal aktörlerin bu siyasetin sunduğu kimliği benimsemesi ve bu kimliği kendi kimliğine dönüştürmesiyle değil toplumsal aktörlerin bu siyasete göre pozisyon almasıyla ölçülebilir. Etyen Mahçupyan, “Yerli ve Milli' Niye Tutmadı?”, *Karar*, 17 Eylül 2017; Alper Görmüş, “Yerli ve Milli' Tutmadı, Çünkü...”, *Serbestiyet*, 14 Eylül 2017.

⁸⁹ Ali Aslan, “Yeni Referans Noktası: Yerli ve Milli Siyaset”, *Star Açık Görüş*, 15 Temmuz 2017.

Yerli ve milli siyasetin siyasi hayatın merkezine oturmasında 16 Nisan halk oylamasıyla gerçekleşen hükümet sistemi değişiminin etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Cumhurbaşkanlığı sistemi toplumun merkezine seslenmeden iktidar olma yolunu tamamıyla kapamıştır. Topluma yabancı ve dar ideolojik siyasetin yerini yerli ve milli siyasette somutlaşan demokratik bir söylem almıştır. Bundan sonraki süreçte toplumu daha yerli ve milli olduğuna ikna eden siyasi aktör iktidar koltuğunda oturacaktır.⁹⁰ Bu yeni siyasi norm toplum tarafından tamamıyla kabul görmüş durumdadır.

SONUÇ

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye siyasetine oligarşiden demokrasiye geçiş süreci damgasını vurmuştur. Uzunca bir süre devam eden oligarşik yapılar son dönemde yerini demokratik bir rejime bırakmıştır. Ülkede demokrasinin tesisi hak ve özgürlüklerin tanınip devlet iktidarının sınırlandırılması üzerinden değil muhafazakar dindar toplumsal çevrenin politik bir özneye dönüşmesi sonucu gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle ülkeye demokrasi siyasal olanın geri çekilmesiyle değil tam tersine siyasal olanın önünün açılmasıyla gelmiştir. Politik bir özneye dönüşerek ülke siyasetinde başat aktör konumuna gelen muhafazakar dindar toplumsal kesimler siyasi yapıları demokratik bir rejime uygun hale gelecek şekilde dönüştürmüşlerdir. Bu kurumsal dönüşümün odağında devleti tamamıyla topluma açan hükümet sistemi değişimi yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığı sisteminin kabulüyle toplumun merkezini yani çoğunluğu kontrol edemeyenin iktidar olamayacağı bir siyasi düzen ortaya çıkmıştır. Çoğunluğun kontrol edilmesi de siyaset kurumunda güçlü olmaya yani toplumun taleplerini ciddiye almaya ve yönlendirebilme kapasitesini buldurmaya bağlıdır. Sonuç olarak hem iktidar alanının boş kalmasının sağlandığı hem

⁹⁰ Burhanettin Duran, “‘Milli ve Yerli’ Söyleminin İçini Kim Dolduracak?”, *Sabah*, 9 Eylül 2017.

de rakip toplumsal projelerin birbiriyle yarışabildiği bir siyasi mücadele ortamının kurumsal zemini teşkil edilmiştir.

Böylece ülke siyaseti yerli ve milli bir özellik kazanmıştır. Bu durum yerli ve milli siyasetin sadece AK Parti'nin ortaya koyduğu spesifik bir siyasi toplumsal proje olmadığı, aynı zamanda ülke siyasetinin demokratik bir kurumsallaşmaya kavuşması süreci olduğunu da göstermektedir. O halde yerli ve milli siyaset hem siyasi içerik hem de siyasi biçim hüviyetindedir. Yerli ve milli siyasi kurumsallaşma ülkenin dış güçler ve onlarla ilişkili yerel aktörlerin manevra alanı bulamadığı bir siyaset öngörmektedir. Gerçekten de ülkede demokratik bir rejim kök saldıkça hem siyasi ve siyasi olmayan veçheleriyle oligarşik aktör ve yapıların hem de Batı nüfuzunun zayıflamasının aynı anda gerçekleşmesi şaşırıcı değildir. Türkiye'nin uluslararası boyutta bağımsızlık, siyasi boyutta demokratikleşme ve toplumsal boyutta sosyolojik eşitlenme süreçleri birbirine organik bir şekilde bağlıdır. Bundan sonraki süreçte demokrasi için yapılması gereken yerli ve milli siyaset zemininin korunması ve ortak etik-politik değerlerin geliştirilerek bu zeminin konsolide olmasının sağlanmasıdır.